

... elég, eltemetjük magunk!

NAPLÓ NAGY LÁSZLÓ HALÁLÁRÓL

78. jan. 30-án meghalt Nagy László. Először este a Kassák Klubban találkoztunk. Margit verseit adták elő Bodó Gyöngyi meg még valaki. Nagyon sok ötlettel, leleménnyel és érzékenységgel csinálták, s remekül tudták a szöveget, pedig több mint egy óráig mondták. Előtte Sebők zenéltek, tánc is volt, s aztán teljesen tele lett a terem. Meleg, rossz levegő, zsúfoltság. De óriási siker. Tőkeiek ültek mellettem. Utána találkoztam Lacival. Jó kedve volt, vidáman szorított velem kezét: „Gyere, gratuláljunk a lányoknak.” „Ha még nem kapta meg, akkor vigyázzon, nem csókolom meg” — mondta a másik lánynak (nem Bodónak). Aztán Tőkeikkel akadunk össze. Kezébe nyomtam az Illyésről írott cikkem: „Kérlek, olvasd el.” (*Különös testamentum*. Népszava 78. I. 28.) „Jó, elolvasom” — mondta. Erről már korábban is volt szó, az őt érintő passzust a Rózsadombban fel is olvastam. És eljöttem Bartáékkal. Kint havas eső esett, izzadt voltam, fáradt.

Másnap reggel telefonált V. L.-né. Tréfás hangszílyal köszöntöttem. „Ezek szerint tőlem tudod meg” — így ő. „Mit?” „Meghalt Nagy László.” Telefonáltam. Kósa Feri vette fel. „Igaz?” „Igaz, gyere ide.” Mikor bementem a Margit szobájába, ott nem volt senki, csak ledobott kabátok. Egy nagy, fekete gyapjú vállkendő a földön. A két szoba közötti ajtón a fekete csíkos bordó függöny széthúzva, így egyenesen a Laci ágyára láttam. Hanyatt feküdt, a szája kissé nyitva, az arca már fehér. Nézett így néha életében is, zord-mereven. De ez más volt, iszonyúan más. Előtte Margitka térdelt, s arcával a padlóg leborulva Simike zokogott. Csoóri volt ott, Julcsi meg Kósa Feri, Tőkei Feri.

Belőlem is kiszakadt a sírás, Margitot öleltem. „Nyugodj meg, Feri” — mondta valaki. Biztos Margit miatt, aki összefüggéstelenül mondott egy-egy félmondatot. A magva az volt, hogy „nem tudtam megmenteni, pedig itt voltam, a kezemben volt...”

Később csitult, s elmondta, hogy történt. Mikor az orvos jött — délután —, s újra elmondta higgadtan, akkor is ott voltam. Ezt mondta: „Reggel nyolc óra tájban hallottam, hogy erősen hörög. Bementem, mondta, rosszul van. Nehezen lélegzett. — Hívom a mentőket. — Nem bírom ki addig — mondta László. Próbáltam segíteni, mert egyre nehezebben kapott levegőt. Segítettem felülni, vicsorítva erőlködött, a szája habzott, visszahanyatlott. A mentők elég hamar megjöhettek. De abban a pillanatban, ahogy beléptek, az egyik szeme mintha már megmerevedett volna. Engem kiküldtek. Nem tudom, mit csináltak. Öt perc múlva behívtak, s mondták: nem tudnak segíteni. Adtak egy cédulát, hogy azzal menjek el, jelentsem be a halált. És elmentek, itt hagytak.”

Úgy három óra tájban jött egy orvos. M. elmondta, amit az előbb leírtam. Az orvos szerint valószínűleg szívkoszorúér-zsugorodás okozhatta a halált. S mivel orvos nem látta, törvényszéki boncolást kell kérnie. Ebbe M. beleegyezett.* Ígérte, hogy a mentőknél is utánanézi, mit is

*Somogyi prof. végezte a boncolást, s azt állapította meg, hogy egy vérrög okozta a halált. A szív s az erek igen elnyűttek voltak, „el voltak használódva”. Lehet, hogy 4 nappal előbb keletkezett az a rög. Egy perc alatt halált okozhat a szívben vagy az agyban. Péntek (3-én) este felhívott Románka, vele még 1 órakeres beszélt L. — mondta, hogy elég rosszul van. (K. F. későbbi bejegyzése)

tapasztaltak, csináltak. S intézkedik az elszállítás dolgában is. Kértük, hogy ez fél nyolckor legyen. Margit is félt ettől, hogy elviszik Lászlót, de Bundi miatt is, akinek Békéscsabáról kellett megérkeznie.

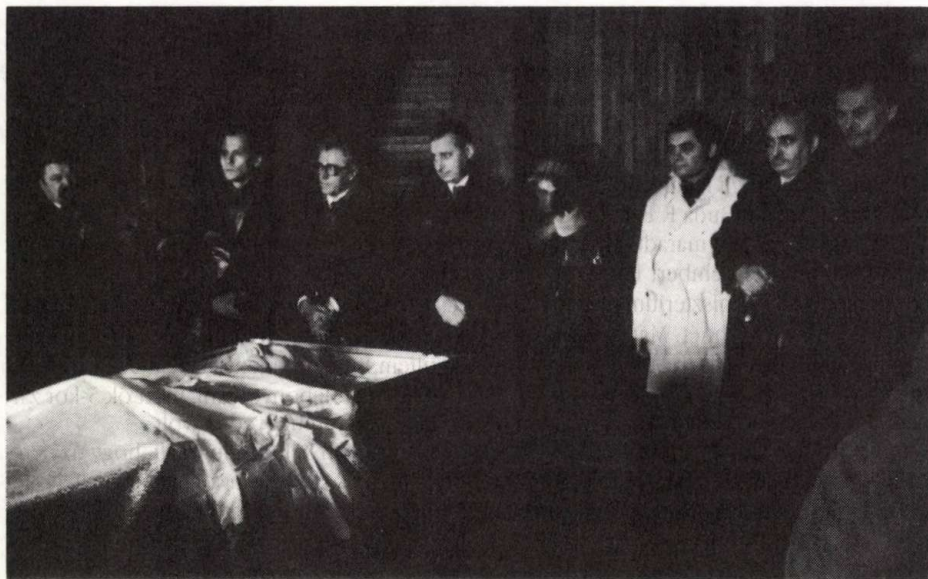
Nyolckor jöttek is a halottszállítók. Négyen voltak. A vezetőjük közölte, hogy hová viszik Lászlót, s mit kell tenni a boncolás ügyében, hová kell menni holnap. Előbb Sanyiék — mi kijöttünk — megpróbálták L. állat felemelni, a karjait megigazítani. Már merev volt. Most Margit átment a Bundi szobájába. Kitakarták Lacit, s a három ember átvitte a Margit szobájába, s ott a nagy, szürke, koporsószerű ládába betették. Én kísértem le őket.

A lépcsőház aajtáját egy épp ott álló asszony tartotta. Kérdezte: „Az elsőről hozzák?” Nem válaszolt senki, hogy a „negyedikről”. Kint egy rabomobilszerű, nagy autó. Ahogy a hátulját kinyitották, láttam, tele van ilyen ládákkal. Kérdeztem: „Azokban már van?” „Nem, itt kezdjük” — válaszolta a vezető. Adtam neki száz forintot. Részvétét nyilvánította, s elköszöntünk.

A nap során, míg ott voltunk Laci körül, mi volt? Nem érdemes leírni. Folyton éreztük, hogy nincs szó, gesztus, jel, ami az esemény súlyával azonos lehetne. M. egyre csak azt emlegette: a mentők „bácsi”-nak mondták. Nem tudja az ország, ki volt L. Meg hogy nem tudott rajta segíteni. „Itt voltam, s nem tudtam megmenteni.” „Csak el ne tervezze az ember, hogy új életet kezd!” Egyszer aztán gyertyát gyújtott, kinyitotta az erkélyajtót, s L. elé térdelt, hogy elsirassa. Nem ment; amit mondott, megrendítő volt, de nem érezte elégnek, méltónak.

S jöttek a telefonok: Czine M., a M. testvére, Zolnai Pali. Később Karig S., Déryné („Lacit szerettem a legjobban” — mondta zokogva). Ő később oda is jött. Filmeseket hozott, intézkedett a halotti maszkról. Négy után megjött Bundi. Ettől a perctől nagyon félt M., de a gyerek tartotta magát. A telefont hol Csoóri vette fel, hol én. M. nem akart senkivel sem beszélni. Jött Ágh Pista, Bella, Ághné, kocsit kértek az Írószövetségtől, s elmentek Iszkázra a Mamához, hogy Devecserbe vigyék.

Később a temetésről kezdtünk beszélni. Csoóri már — láthatólag — gondolkozott róla. Ki búcsúztassa? Margit mindenkit megelőzve kijelentette: „Gyerekek, csak egy ember nem búcsúztathatja. Tudjátok, ki. Ő is egy koporsószőg volt.” Azonnal megértettük, hogy Juhászlól

beszél. Mi is számoltunk vele, hogy Aczél most beveti a nagy barátot. Csoórinak támadt az a gondolata: Búcsúztassa Sütő. Mindnyájan helyeseltük. És más senki — ezt én ajánlottam. Majd pontosabban: „Ne beszéljék szét mindenféle intézmények és emberek a temetést.” Később Kósa: „Az állam nevében pedig Pozsgay.” Ezt is mindnyájan jónak láttuk. Sanyi fel is hívta P-t, közölte ezt a kívánságot. P. ígérte: így jár el. Kósa be is ment hozzá. Azzal jött vissza: elsrattuk L-t. P. vállalja, hogy Sütő átjövételét intézi, s maga is vállalja a búcsúztatást. De nem csak rajta múlik.

Hétfőn este együtt jöttünk el Kósa Ferivel meg Csoórral. Hoztuk az ágyneműt is, amiben L. aludt. Hogy én majd elviszem a tisztítóba. Alig éltünk. A csapás arányát, és hogy minden másképp lesz, rosszabbul lesz, éreztük mindnyájan. Sanyival még felmentünk a Toldy gimnáziumba Tímárhoz: az együttesek énekelni jöjjenek. Tímár természetesen vállalta.

Kedden reggel Sanyi hívott: menjek Bundival, Kósával a temetőbe helyet nézni, mert ő beteg lett, a derekfájása kiújult. Felhívtam a Szövetséget, hogy mi legyen. Garamvölgyinével beszéltem. Kérdezte: kivel tárgyalhatnának ők rendszeresen? Mondtam, a fiával, Andrással. Jött az autó, de kevés volt a hely, így én egy másik kocsival mentem. M. Kondor melletti helyet szeretett volna. Megnéztük, de olyan szűk volt, hogy nem tetszett. Még másik kettőt is, amit a temető emberei mutattak. Végül visszatértünk a legelőször mutatott helyhez, a 25-ös parcellában, Kovács Margit és Dégen Imre sírja mellett. Szép hely, körülötte még tágas térség, a közéletben kiszélesedik az út, s egy későn ültetett növendékfa épp ráhajlik. De kértük, hogy a majdani emlékmű miatt — és M. miatt is — dupla legyen. Nem ígérték a temetősök, de erősködtünk; mondta Bundi, elintézzük a Fővárosi Tanácsnál. Reméltük is, hogy sikerül.

A temetőből M.-hez mentünk, Feri elmondta, mi volt. Zajlott a vita: menjen-e M. az Antoni dr. osztályára vagy se. Végül nem ment. (Zelk intézte Schulteisszal.) Hazajöttem. Este jött Buda Feri. Aztán elment az Árpád fejedelem útjára. Kósa Ferivel jöttem haza. Esett a hó, s nyomban olvadt is. Felmentünk a Törökvész fölé, a hegyre. Megmutatta F. a telket, amit Lacival akart megvenni. Aztán a tisztítóban hagytuk az ágyneműt. A két fekete nő évdődött: mikor viszek már nekik bárányt.

Szerdán reggel, ahogy felkeltem, telefonált Csoóri: menjek, mert M. gyengén van, el kell vinni valahova, ahol orvos van; meg hogy a búcsúztató körül is megjelent a fantom.

Csoóriné fogadott, s az előszobában elmondta, hogy M. furcsa félmondataiban veszedelmet gyanít. Tehát öngyilkosságra gondol. Ott volt Buda Feri is, ott aludt. Kiderült, hogy reggel Garai hívta őket: Valakinek a Magyar Írók Szövetsége nevében is búcsúztatni kell Lacit, s ez Juhász legyen. Margit határozottan megmondta: erről szó sem lehet. Ha feltétlen kell még egy búcsúztató: legyen Buda F. Ez nem elég magas képviselet — így Garai. De M. nem engedett.

Az ügy függőben maradt. Margitot nagyon megviselte. El akar menni valahová, de hogy ne is kelljen idegen embert látnia. „Csak titeket.”

Ekkor már a Minisztérium intézte ezt a beutalást. Vighné. De a Sanyi telefonja közben elromlott. Hívtam Vighnét. Már megvolt a cím, az ár stb. Legépeltem Bundinak a sírhely ügyében beadandó kérvényt a Főv. Tan.-hoz. Kocsiba ültem Budával, mentem a SZOT-központba Bessenyei ig. elvt.-hoz. Készséges volt, de már nem lehetett lebonyolítani, mert ők 5-kor zárnak, addig meg be kellett volna fizetni a pénzt. Ekkor háromnegyed öt volt.

Visszajövet bementünk Sanyihoz. Ott volt Tornai J. Aztán Zelnik telefonált, hogy tíz perc-re felugrana. Közben Makovecz is, és elmondta Sanyinak: Ácsné mondta, meghalt N. L., Ó-Buda ügyében átrendezzük a sorainkat. Sanyi igen felháborodott. „Ezt sose felejttem el neki.” Aztán Zelnik is jött, az is igen háborgott. Sanyi felolvasta a díszőrségbe hívandók névso-

rát. Tűnődünk a sorrenden, a csoportosításon. Végül — az én javaslatom értelmében — abban maradtunk, névsor szerint írom le, s a Szövetség intézte belátása szerint.

Eljöttünk Margithoz. Itt kiderült, hogy P. helyett Tóth D. mondja a beszédet. Elmondtam, hogy a SZOT-nál csak reggel bonyolítható le az ügy. Aztán a díszőrség névsorát beszéltük meg. Hozzáírtuk nagy egyetértésben **Eörsit** és Orbán Ottót. Aztán megfogalmaztam a levelet Dobozynak: az elnökséget képviselje ő, a titkárságot, ahogy jönnek látják, aztán jött a névsor — Laci kipróbált barátai, hívei —, s végül az a kérés, hogy a szomszéd államok magyar íróinak a temetésre érkező képviselői is legyenek ott a díszőrségben.

Bundi csütörtökön viszi be a Szöv-be.

Csütörtök reggel elmentem a SZOT-ba. Befizettem három hétre 3024 forintot, megkaptam a beutalót a rózsadombi Gyógyüdülőbe. Vissza Margithoz. Épp akkor ment el Bundi meg Bella, a L. testvére.

Bepakoltunk, s jöttünk, velünk Julcsi is. Az üdülőben a portás kétágyas szobát akart adni. „De a Minisztérium teljesen önálló szobát ígért.” Akkor kapcsolt, elment, s már jött is: teljes appartemant-t kap M. Kitöltöttem a lapokat; kértem, hogy vigyék be az ennivalót. Leadtam azok névsorát, akik beszélhetnek vele, s kértem, du. menjen be hozzá az orvos. Aztán felmentünk M. elrémült a dupla ágytól. A vidám, nagyhangú szobahölgyek után mentem, megmoadtam, miért jött ide N.L.-né. Azonnal lehalkultak, ajánlották, hogy kiviszik az egyik ágyat. Mindjárt át is vittük a másik szobába.

Bementem az ÉS-hez, hogy elhozzam a Laci holmijait. Vittem a Margit versét is. Mezei jött, hogy vigyázzak, mert a holmik közt a Romána levelei is ott vannak. Szóltak Ágh Pistának. Jó, nem sürgős. Kérdeztem Jovánt: megtalálták a M. versét? (Amit Laciról írt.) Még nem, pedig megvan a helye. Akkor odaadtam. Örült.

Intézet. Ebéd Bodnárral. Beszélgetés Juhászárról.

Itthon telefon Bunditól. Elfogadták a névsort. Ő kérte: lovas kocsit vigye. Nem ígérték biztosra. Akkor vigyük rúdon. „Úgy felkapjuk...!” — mondta a gyerek. Sírni való.

Aztán Novák: nem jó a dal szövege: „nincs az útban se patika...” Rendben van, ezt csak a hangszeresek zenélik majd, s én beszélek Julcsival.

Aztán Csoóri: Bíró Zoli kért, könyörgött: egyezzünk bele, hogy Buda Feri ne legyen. Gyánítjuk, ki szorítja másik oldalról a prést. Berzenkedtem, végül Zoli miatt beletörődtem, de hívd fel te Bundit.

Aztán eszembe jutott: kár, hogy Buda helyett nem Sanyit ajánlották eleve. Most nehezebb lenne kigolyózni. Fel is hívtam Sanyit: „Jó, ha mondjuk Bundi lemond Budáról, kösse ezt ahhoz, hogy akkor beszéljen Cs. a sírnál. A szöveged már az ÉS-nél, nyugodtak lehetnek.”

„Nagy a nyomás, az idegesség — mondja Sanyi —, még megeshet, hogy Sütő mégse jöhet, váratlan fejlemények lehetségesek (Király-ügy), s akkor sor kerülhet erre. Most hagyjuk.” „Na jó, de hinni se merem, hogy Sütő akadályoztatására itt valaki fent gonoszul számít, hiszen se Rátkairól, se Bíró Zoliékról ez nem feltételezhető. Csak egyvalakiről.” „Igen — így S. — Margit szeretné, ha utána a Himnuszt is elénekelnének.” („Majd én elkezdem”, mondta felfelé menet.) Én egyértelműen azt mondtam: „Nem lehet.” Julcsi: „Kodály temetésén is elénekelte a tömeg.” Kezdtém hozzámelegedni a gondolathoz. Sanyi: „Ha a tömeg éneklé — mit tehetünk?”

Aztán Kósát hívtam. Elmondtam, ha nem lesz beszéd a sírnál, hogy képzelem az éneklést. A gyerekek eleve oda menjenek, s mikor a gyászmenet közeledik, már énekeljenek. Ahol nem szerencsés a szöveg, ott csak a hangszeresek. Egyetértett, s holnap este eljön a próbára.

Aztán ugyanezt Julcsival is. Ne haragudjon, ha a szöveget itt-ott kifogásolják.

Hát így megy, s közben a bénaság a szívemen: mit ér mindez?

Péntek reggel bementem Margithoz. Hosszan beszélgettünk. Aztán a városban ügyesbajos dolgaim intéztem.

Itthon újra a telefonok. Sanyi: „Sütő még nem kapott semmi értesítést, de táviratot küldött: rajta kívül eső okok miatt nem jöhet. Pozsgay ismét eljárt az ügyben. Hívták a román nagykövetet, s Biczót is utasították, járjon közbe. A román külügyminisztérium ígérte is, hogy elintézi.”

Bunditól a hír: lóval nem lehet, kézen nem lehet, mert a temetőszabályok nem engedik. Kézen talán nem is volna jó.

Felhívtam Vighnét, intézze el a Bartók s a Bihari kikérését. S ha lehet, a lovakat, hiszen tudja, László mennyire szerette a lovakat. Ígérte.

Du. visszahívott. A kikérés rendben, bár zavart okozott, hogy a SZOT-nál a Liszt Ferenc énekkarra gondolt Kiss Albert. A lovakat még intézi.

Csoóri: „Koszorú kellene.” Megrendeltem: Csoóri, Kósa, Sára, Czine, Szervátiusz, Tőkei Feri s a magam nevében. Negyven szál fehér nárcisz. Felirata: „Barátaid”.

Ismét Sanyi! Flóra néni érdeklődött a koszorú után. Nem lehetne-e hozzánk betársulni? Végül külön koszorú mellett döntöttek. S engem kér, hogy segítsék megrendelni. Holnap reggel kellene felhívnom.

Este 20.30-kor a Toldy Gimn.-ba Kósával. Kiderült, a Bartók nem tudta a közös próba terminusát. Azt hitték, csütörtökön lesz a temetés.

Onnan a Biharihoz. Novák, a Vízöntő s a Bihari még együtt volt. Megbeszéltük a menetrendet. A gyerekek a sírnál gyülekeznek, s akkor kezdenek zenélni, énekelni, mikor a gyászmenet közeleg. „Elmegyek, elmegyek” — széki dallam s szöveg. Előbb a zenekar, aztán a zenekar s az énekesek együtt. Ez megy mindaddig, amíg a hantolás el nem kezdődik. Akkor két-három pernyi csönd. Utána Budai Ilonka és Sebestyén Márta éneklük: „A fényes nap immár lenyugodott.” Aztán ismét a zenekarok és az énekesek. Míg az utolsó koszorú is el nem helyezik. Aztán

akik énekelnek, zenélnek, határozottan elindulnak haza. Jelezve a szertartás végét. Ezzel szeretnék elejét venni egy olyan „össznépi” éneklésnek, amelyen esetleg gúnyolódni lehet.

A Bihari próbált is szépen. Julcsi vezette az egészset, de Novák s Ferkó is segítette.

Közben Sanyi telefonált. Julcsi megmondta, hogy a duót beiktattuk. Sanyi hívta Kósát, rosszalta, színpadias lesz. Kósa ragaszkodott: el kell hangzania, hogy „A fényes nap immár lenyugodott”. Ez az én ötletem, félek is, hogy nem hangzik majd elég jól, ezért javasoltam, hogy Ilonka Mártával csinálja: így biztosabban énekelnek. Meglátjuk.

Bundiával, Julcsival, Kósával jöttünk haza. Ferenczel még sokat beszélgettünk.

Szombat reggel. Kósa: Sütővel nem tudott az este beszélni. „Nem veszik fel” — mondták a telefonosok. Minden este így kezdődött.

Megrendeltem Illyésék nevében a koszorút. Jácint és szegfű vegyesen. Hatszáz forint. Sanyi úgy egy óra tájban: „Nagyon szomorú hírt mondok. Sütő a Központi Bizottságban adódott elfoglaltsága miatt nem jöhet.”

S Imre azt mondta, ha valóban nem jöhet, akkor mondja Keresztury Dezső a búcsúbeszédet, hogy minden zavar elkerülhető legyen.

„Imre, engedd meg, hogy letegyem a kagylót” — mondta akkor Sanyi. Érződött a hangján is, hogy az ereje kimerülöbén.

Aztán még ezt: „Végig kellene csinálni. Valaki autóval menjel el a Sütő szövegéért.” Én: „Nem látom jónak: hátha nincs is meg a szöveg, ebben a huzakodásban, hátha még nem tudta megírni. Meg közölünk ki bírna most addig hajtani? Ha valóban nem jöhetne, akkor ott a Te szöveged.” Sanyi: „De az már megjelent.” „Nem baj, a vers csak jobb attól, ha többször olvasák. Ehhez fogunk ragaszkodni. Felhívom Kósát!”

Felhívtam, s mondtam, hogy Sütő a szerkesztőségben várja, mi legyen. De a szöveget nem diktálhatja, míg nem engedélyezik. „Beszélj Imrével — de gyorsan kijavítottam —: Pozsgayval, s mondd meg, hogy ha Margit megtudja ezt az újabb huzavonát s az ő javaslatát, egész biztos, hogy azt mondja: elég, eltemetjük magunk. Most, szombaton 10.30-kor ez a helyzet. A temetés hétfőn délben lesz!”

Közben Budai Ilonkát is felhívtam, elmondtam, miként képzeljük a temetést, s benne az ő teendőjét. Természetesen vállalta.

Az ÉS mai számában sokan írunk Laciról. Legjobb a Csoórié, **Eörsié** meg a Csurkáié.

17 óra. Hírek. Európában tombol a tél. Londont a sok esőzés miatt árvíz fenyegeti. Franciaországban vonatok siklottak ki, Szerbiában két pástort temetett el a hó. Itthon terjed az influenza. Szabolcsban most tetőz, a fővárosban naponta nyolcvan embert szállítanak kórházba.

Kint vigasztalanul ködös, sötét a délután, holnap mínusz 8 fok körül lesz a hőmérséklet. Hideg lesz a föld bizony, hideg és nyirkos.